

УДК 378:376

DOI: [https://doi.org/10.35387/od.1\(25\).2024.138-146](https://doi.org/10.35387/od.1(25).2024.138-146)

Шелудченко Леся Сергіївна – доктор технічних наук, професор, професор кафедри транспортних технологій та засобів АПК Закладу вищої освіти «Подільський державний університет»

Sheludchenko Lesia – Doctor of Technical Sciences, Professor, Professor of the Department of Transport Technologies and Means of the Agro-Industrial Complex of the Higher educational institution «Podillia State University», Kamianets-Podilskyi

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0409-4641>

E-mail: seludcenkolesa@gmail.com

Мартинова Олександрівна – фахівець (вчитель-логопед) Березнівського інклюзивно-ресурсного центру Березнівської міської ради Рівненського району Рівненської області

Martynova Svitlana – specialist (teacher-speech therapist) of the Berezne inclusive resource center of the Berezne city council of the Rivne district of the Rivne region

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7654-3373>

E-mail: mso84@ukr.net

Комарніцький Сергій Петрович – кандидат технічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри транспортних технологій та засобів АПК Закладу вищої освіти «Подільський державний університет»

Komarnitskyi Serhii – Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Transport Technologies and Means of the Agro-Industrial Complex of the Higher educational institution «Podillia State University», Kamianets-Podilskyi

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7654-3373>

E-mail: sergiypetrov2207@gmail.com

Фірман Юрій Петрович – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри транспортних технологій та засобів АПК Закладу вищої освіти «Подільський державний університет»

Firman Yurii – Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Transport Technologies and Means of the Agro-Industrial Complex of the Higher Educational Institution «Podillia State University», Kamianets-Podilskyi

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5584-0216>

E-mail: yuriy.firman@gmail.com

ІНКЛЮЗИВНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглядається питання становлення інклюзивного освітнього середовища в закладах вищої освіти. Особливу

увагу приділено таким поняттям, як: особливі освітні потреби здобувачів освіти, інклюзивна освіта та її основні принципи, інклюзивний підхід, інклюзивне освітнє середовище. Зазначено, що в Україні інклюзивна освіта набула широкого впровадження переважно у закладах дошкільної та загальної середньої освіти. Проте не менш важливим є впровадження інклюзивної освіти та організація інклюзивного освітнього середовища у закладах вищої освіти. Оскільки освіта в Україні гарантована державою, тому має бути доступною для кожного громадянина в усіх формах і видах освітніх послуг, в тому числі, для здобувачів з особливими освітніми потребами та їх ефективного залучення до освітнього процесу. Наголошено на важливості створення освітнього середовища загалом та інклюзивного зокрема, що має здійснюватися на основі особистісно орієнтованого підходу, який уможливорює розвиток особистості із урахуванням її індивідуальних особливостей, інтересів, здібностей тощо. Визначено, що інклюзивне освітнє середовище в закладах вищої освіти передбачає організацію універсального фізичного, освітнього та соціального просторів, які сприятимуть формуванню професійних компетентностей усіх здобувачів вищої освіти, в тому числі, з особливими освітніми потребами, а також тих, що необхідні для життя, розвитку здібностей та обдарувань. Впровадження та розвиток інклюзії у закладах вищої освіти сприятиме розширенню доступності вищої освіти, забезпеченню поваги до прав людини, гармонійному розвитку здобувачів вищої освіти, їх повному та ефективному залученні та включенні до суспільства. Перспективним напрямом становлення інклюзивного освітнього середовища, на думку авторів, є активна взаємодія з інклюзивно-ресурсними центрами. Обґрунтовано, що така співпраця спрямовується на забезпечення консультативної допомоги, підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, створення методичного забезпечення для організації якісного освітнього простору для здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: здобувачі вищої освіти; особливі освітні потреби; інклюзія; інклюзивна освіта; інклюзивне освітнє середовище.

**Sheludchenko Lesia,
Martynova Svitlana,
Komarnitskyi Serhii,
Firman Yurii**

INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article deals with the issue of creating an inclusive educational environment in higher education institutions. The authors pay special attention to such concepts as follows: special educational needs of applicants for education, inclusive education and its main principles, inclusive

approach, inclusive educational environment. In particular, the authors note that in Ukraine, the inclusive education has been widely implemented, generally, in pre-school and general secondary education institutions. However, the implementation of inclusive education and the organization of an inclusive educational environment in higher education institutions are equally important. Since education in Ukraine is guaranteed by the state, it should be available to every citizen in all forms and types of educational services, including for applicants with special educational needs and their being effectively involved in the educational process. The authors put a special emphasis on creating an educational environment in general and an inclusive one in particular, which should be implemented on the basis of the principle of a person-oriented approach. In the educational environment, this approach is aimed at the development of the personality, where their individual characteristics, interests, abilities and educational needs are taken into account as much as possible. It was determined that the inclusive educational environment in institutions of higher education provided for the organization of universal physical, educational and social spaces that will contribute to the formation of professional competencies of all applicants for higher education, including the applicants with special educational needs, as well as the needs necessary for life, development of abilities and gifts. The implementation and development of inclusion in the institutions of higher education will contribute to the expansion of access to higher education, ensuring respect for human rights, harmonious development of students, their full and effective involvement and inclusion in society. According to the authors' opinion, a promising direction for the creation of an inclusive educational environment is active interaction and cooperation with inclusive resource centers. The purpose of this cooperation is to receive advisory assistance, improve the qualifications of scientific and pedagogical staff of higher education institutions, and create methodical support for the organization of a high-quality educational space for applicants for higher education with special educational needs.

Key words: applicants for higher education; special educational needs; inclusion; inclusive education; inclusive educational environment.

Постановка проблеми, її актуальність. Поняття «інклюзія» є досить поширеним у сучасному суспільстві. Даний термін походить від англійського *inclusion*, що означає включення, тобто це процес, який передбачає можливість активної діяльності усіх осіб у різноманітних соціальних програмах, незважаючи на наявність фізичних, психічних або сенсорних порушень.

Великого обговорення інклюзивне навчання набирає в системі освіти, що закріплюється досить широкою нормативно-правовою базою. Зокрема, це Закон України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 року № 635, Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на

період до 2030 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 №366), Плану заходів на 2023-2024 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.04.2023 №372) та інші, які здійснюють регулювання відносин у сфері освіти соціального захисту та соціальної реабілітації здобувачів з особливими потребами, в тому числі освітніми.

Зокрема, на законодавчому рівні (Закон України «Про освіту», 2017), визначено, що «освіта – основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави». За цим же Законом освіта в Україні базується на засадах гуманізму, національної свідомості та взаємоповаги між націями і народами. Зокрема, Стаття 3 «Право громадян на освіту» свідчить про те, що громадяни України мають право на освіту в усіх навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, стану здоров'я, наявності особливих освітніх потреб тощо. В свою чергу, в Статті 6 визначаються основні принципи освіти в Україні, де, в першу чергу, говориться про доступність освіти для кожного громадянина усіх її форм і типів, які надаються державою, в тому числі для осіб з особливими освітніми потребами, а зокрема інклюзивного навчання. Таким чином, мова йде про створення освітнього середовища із застосуванням принципів особистісно орієнтованого підходу, який спрямований на розвиток особистості з максимальним урахуванням його індивідуальних особливостей, інтересів та здібностей.

Окрім того, слід відмітити, що Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права людей із інвалідністю. Це свідчить про зобов'язання на міжнародному рівні. Метою Конвенції є заохочення, захист та забезпечення повного здійснення всіма людьми з інвалідністю всіх прав людини й основоположних свобод. Основні її принципи базуються на повазі та гідності, недискримінації, залученні та включенні, поваги до особливостей, рівності можливостей, доступності тощо. Водночас держави, які ратифікували Конвенцію, повинні вживати ряд заходів, шляхом активного залучання людей з інвалідністю, щоб забезпечити та заохотити повну реалізацію всіх прав людини й основоположних свобод всіма людьми з інвалідністю без будь-якої дискримінації, в тому числі і доступ до якісної інклюзивної освіти.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. У сучасних умовах розвиток інклюзивного освітнього середовища у закладах освіти є надзвичайно важливим та актуальним питанням, над яким працюють ряд дослідників. Зокрема, серед українських науковців слід відмітити праці О. Запорожця, Б. Корсунської, В. Тарасун та ін., які досліджують питання становлення системи саме спеціалізованих навчальних закладів та шляхи їх удосконалення. Безпосередньо методичні, організаційні та педагогічні складові становлення інклюзивної освіти досліджені О. Акімовою,

І. Івановою, Л. Марченко тощо. Розвиток та становлення інклюзивної освіти у закладах вищої освіти, дослідження проблем, які виникають під час інклюзивного навчання, шляхи покращення ефективності організації інклюзивної освіти вивчали та висвітлювали у своїх наукових працях А. Аріщенко, В. Бондар, І. Гевко, Л. Лопатюк, Л. Сердюк, П. Таланчук, Г. Шевчук, та ін.

Г. Шевчук (2021) акцентує увагу на тому, що вища освіта, незважаючи на досить широкую нормативно-правову базу, стикається з рядом проблем, які стосуються розуміння суті та необхідності інклюзії усіма учасниками освітнього процесу та суспільства. У статті (Аріщенко, 2018) автор досліджує проблеми, які пов'язані з навчання здобувачів з особливими освітніми потребами у закладах вищої освіти України, визначає основні напрямки, які можуть вдосконалювати інклюзивне навчання на досвіді зарубіжних країн. Особливості моделей інклюзивної освіти в країнах Європи, враховуючи вимоги сучасного суспільства, розглянуті автором в роботі (Продіус, 2019). Отже, зацікавленість науковців даним питанням свідчить про актуальність досліджень, щодо формування відповідного інклюзивного освітнього простору, а особливо у закладах вищої освіти.

Мета статті – обґрунтування необхідності створення якісного інклюзивного освітнього середовища у закладах вищої освіти для здобувачів з особливими освітніми потребами з метою забезпечення реалізації рівних прав на освіту відповідно до вимог сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розроблення доступної, якісної моделі інклюзивної освіти необхідно більш детально зосередитися на розумінні необхідності та суті інклюзії усіма учасниками освітнього процесу для того, щоб люди з інвалідністю чи особливими освітніми потребами мали змогу соціалізуватися та в повній мірі реалізуватися, як повноцінні та повноправні громадяни країни.

Слід відмітити, що інклюзивна освіта в Україні більш за все набула широкого впровадження саме у закладах дошкільної та загальної середньої освіти, де основна увага зосереджується на активізації пізнавальної діяльності, розвитку, соціалізацію, індивідуальну психокорекційну, консультативну роботу тощо (Інклюзивне навчання, 2024). Проте саме перед закладами вищої освіти постають головні виклики під час здійснення інклюзивного навчання, оскільки більшість з них в повній мірі не адаптовані до індивідуальних особливостей здобувачів з особливими освітніми потребами (ООП). Для того, щоб реалізувати права здобувачів з особливими освітніми потребами на здобуття ними якісної вищої освіти з максимальним урахуванням їх потреб та можливостей, необхідно більш детально визначитися з такими термінами як здобувачі з особливими освітніми потребами, інклюзивна освіта та її основні принципи, інклюзивний підхід, інклюзивне освітнє середовище (безбар'єрність)

(Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, 2021).

Здобувачі з особливими освітніми потребами – це особи, які здобувають освіту та, в свою чергу, потребують підтримки (додаткової чи тимчасової) в освітньому процесі, відповідно до Закону України «Про освіту» з метою забезпечення прав на освіту.

Інклюзивне навчання – система освітніх послуг, яка надає всі необхідні умови для здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами, цим самим реалізуючи їх право на здобуття освіти, в тому числі, і в закладах вищої освіти (Закон України «Про вищу освіту», 2014). Основна ідеологія інклюзивного навчання полягає у повному виключенні будь-якої дискримінації при отриманні освітніх послуг, рівне ставлення, але одночасне створення особливих умов для здобувачів з ООП.

Таким чином, до основних принципів інклюзивного підходу слід віднести:

- визнання і врахування закладами освіти, в тому числі і вищої, різноманітні потреби своїх здобувачів, узгоджуючи різні види навчання;
- забезпечення надання якісних освітніх послуг для всіх здобувачів, в тому числі з особливими освітніми потребами, шляхом прийняття актуальних організаційних заходів, розроблення відповідних стратегій та методів викладання тощо;
- сприяння отримання здобувачами з ООП додаткової допомоги для забезпечення успішності отримання нових знань, вмінь та навичок у майбутній професії;
- створення сприятливого мікроклімату у інклюзивній групі, тобто в такій, де навчається одна особа або більше з ООП, між усіма здобувачами вищої освіти, який гарантуватиме взаємоповагу, співучасть, солідарність та розуміння.

Таким чином усі заклади освіти, в тому числі і вищої, мають створювати якісне інклюзивне освітнє середовище з метою надання якісних освітніх послуг для осіб з ООП, яке передбачає наявність усіх умов, способів і засобів реалізації для спільного навчання з обов'язковим врахуванням їхніх потреб та можливостей (постанова Кабінету Міністрів України «Порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти», 2019).

В свою чергу, створення інклюзивного освітнього середовища має базуватися на таких основних принципах:

- повага до людини, її гідності, самостійності та права вибору;
- взаєморозуміння та толерантність;
- рівність можливостей як чоловіків, так і жінок (гендерна рівність);
- забезпечення доступності освітнього середовища: архітектурної, соціальної, освітньої (безбар'єрність);

- узгодженість дій усіх учасників освітнього процесу;
- можливість інклюзивної освіти на усіх її рівнях;
- сприяння гармонійного розвитку особистості, активна соціалізація, залучення до суспільного життя;
- надання якісних освітніх послуг;
- підготовка до професійної діяльності.

Створення інклюзивного освітнього середовища в закладах вищої освіти передбачає організацію фізичного та освітнього просторів на основі так званого універсального дизайну. Відповідно до конвенції ООН про права осіб з інвалідністю найважливішою особливістю універсального дизайну є безбар'єрність або доступність. При чому, під доступністю слід розуміти не лише дотримання архітектурних вимог, а й можливість вільно отримувати інформацію, забезпечення навчально-методичними матеріалами, застосування інформаційно-комунікаційних технологій, які необхідні для організації навчального процесу (План заходів на 2023-2024 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, 2023).

Важливим компонентом інклюзивної освіти є соціальне середовище, яке відіграє важливу роль та передбачає створення сприятливих умов для можливості взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу, а саме між здобувачами, науково-педагогічними працівниками, потенційними роботодавцями, що є надзвичайно актуально, та громадськими організаціями.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, для забезпечення реалізації рівних прав на освіту для усіх здобувачів в закладах вищої освіти мають бути створені гарантовані умови для здобуття якісної освіти, в тому числі з особливими освітніми потребами. Інклюзивне освітнє середовище має сприяти формуванню професійних компетентностей усіх здобувачів вищої освіти, а також тих, що необхідні для життя, розвитку їх здібностей та обдарувань. В свою чергу, науково-педагогічні працівники закладів вищої освіти мають проходити курси підвищення кваліфікації з метою удосконалення навиків роботи із здобувачами освіти з особливими освітніми потребами для створення якісного інклюзивного освітнього середовища.

Важливим напрямом подальших практико орієнтованих наукових досліджень вважаємо розроблення науково-методичного забезпечення діяльності інклюзивно-ресурсних центрів.

Список використаних джерел

Аріщенко, А. (2018). Інклюзивний освітній простір ЗВО України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 5. 381-389. DOI: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.2.23>

- Закон України «Про вищу освіту». Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 37-38, ст. 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
- Закон України «Про освіту». (2017). Відомості Верховної Ради (ВВР). № 38-39, ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
- Інклюзивне навчання. (2024). URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya>
- Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 №366). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80>
- План заходів на 2023-2024 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.04.2023 №372). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372-2023-%D1%80#>
- Порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 635. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF>
- Продіус, О.І. (2019). Особливості моделей інклюзивної освіти в країнах Європи відповідно до вимог сучасного суспільства. *Проблеми системного підходу в економіці*, 4(2). 86-93. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-42>
- Шевчук, Г.Й. (2021). Інклюзивна освіта у вищій школі: виклики та перспективи. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*, 3, ч. 2, 151-157. DOI: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.2.23>

References (translated and transliterated)

- Arishchenko, A. (2018). Inklyuzyvnyi osvithnii prostir ZVO Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Inclusive educational space of higher education institutions of Ukraine: current state and prospects for development]. *Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyini tekhnolohiyi - Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*. 5. 381-389 [in Ukrainian].
- Inklyuzyvne navchannya [Inclusive learning]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya> [in Ukrainian].
- Natsional'na stratehiya iz stvorenniya bezbar'yernoho prostoru v Ukrayini na period do 2030 roku (rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 14.04.2021 №366) [Action Plan for 2023-2024 for the Implementation of the National Strategy for the Creation of Barrier-Free Space in Ukraine for the Period up to 2030 (Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 372 of 25.04.2023)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372-2023-%D1%80#> [in Ukrainian].
- Natsional'na stratehiya iz stvorenniya bezbar'yernoho prostoru v Ukrayini na period do 2030 roku (rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 14.04.2021 № 366) [National Strategy for the Creation of Barrier-Free Space in Ukraine for the Period up to 2030 (Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 14.04.2021 № 366)].

- URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80>
[in Ukrainian].
- Poryadok orhanizatsiyi inklyuzyvnoho navchannya u zakladakh vyshchoyi osvity (zatverdzheno postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 lypnya 2019 r. № 635 [Procedure for organization of inclusive learning in higher education institutions (adopted by the Cabinet of Ministers dated 10 May 2019 № 635)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF> [in Ukrainian].
- Prodius, O.I. (2019). Osoblyvosti modeley inklyuzyvnoyi osvity v krayinakh Yevropy vidpovidno do vymoh suchasnoho suspil'stva [Features of models of inclusive education in European countries in accordance with the requirements of modern society]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi - Problems of the systemic approach in the economy*, 4(2). 86-93 [in Ukrainian].
- Shevchuk, H.Y. (2021). Inkliuzyvna osvita u vyshchii shkoli: vyklyky ta perspektyvy [Inclusive education in higher education: challenges and prospects]. *Akademichni studiyi. Seriya «Pedahohika» - Academic studies. Series «Pedagogy»*, 151-157 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy «Pro osvitu». (2017). Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR). № 38-39, st. 380 [Law of Ukraine «On Education». (2017). Information of the Verkhovna Rada (VVR). № 38-39, Art. 380]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu». Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR). 2014. № 37-38, st. 2004 [Law of Ukraine «On Higher Education». Information of the Verkhovna Rada (VVR). 2014. № 37-38, Art. 2004]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].